

УДК 37.013.42

Тетяна Бутурлим

ВИХОВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НЕПРИЙНЯТТЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНИХ СИТУАЦІЙ ХІХ СТ.

Наявність гендерного насильства в сім'ї – ознака дисгармонійних взаємин між чоловіком і жінкою, прояв низького рівня гендерної культури подружжя. Одним зі шляхів боротьби з цим явищем є підготовка до сімейного життя з раннього дитинства, а особливо в період ранньої юності. Батьки, вчителі, вихователі, практичні психологи та соціальні педагоги мають об'єднати свої зусилля з метою наuczіння школярів культури взаємин з особою протилежної статі. На державному рівні створено ряд законопроектів, які регламентують дотримання гендерного принципу: Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р., змін. 2014 р.) [2], Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2002 р., змін. 2016 р.) [3], Сімейний кодекс України (2002 р., змін. 2016 р.) [6], Цивільний кодекс України (2003 р., змін. 2016 р.) [10], Кримінальний кодекс України (2001 р., змін. 2017 р.) [5]. Суб'єкти навчально-виховного процесу повинні поглибити правову культуру учнів, сформувати вміння застосовувати знання законів України на практиці.

Проблема насильства осмислена у працях О. Бойко, Г. Герасименко, Л. Ємчук, Т. Марценюк, Ю. Битяка, О. Ковальнової, Ю. Павленка, О. Попової, О. Рудневої та ін. Гендерне насильство, на думку Н. Аніщук, – «це серйозна перешкода для досягнення рівноправності та дотримання прав людини», яка «посилює соціостатеву дискримінацію та зберігає підпорядкованість жінок чоловікам» [1]. Незважаючи на прогресивні зміни в гендерній свідомості української нації, порушення принципу рівноправності жінок і чоловіків зберігається й на сучасному етапі життя. Представники обох статей зазнають різних форм *фізичного* (умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену

сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та гідності), *сексуального* (протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї), *психологічного* (насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю), *економічного* (умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу й іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я) *гендерного насильства*.

Однією з форм профілактики гендерного насильства є аналіз ситуацій, які містять факти образ, приниження, побиття, домагання, згвалтування, позбавлення матеріальної підтримки тощо. Педагог має сприяти усвідомленню старшокласниками порушення прав чоловіка чи жінки, спонукати їх до аналізу причин, ознак і наслідків гендерного насильства та моделювання бажаної поведінки, яка б сприяла конструктивному розв'язанню конфліктів. Наприклад, учням було запропоновано прочитати короткий виклад судової справи, знайденої в Ніжинському відділенні зберігання архівних документів Державного архіву Чернігівської області [9], та визначити, який вид насильства спостерігається між позивачем і відповідачем, проаналізувати його ознаки; установити, які із законів Російської імперії (1857 р., Т. 10, Т. 15 [7–8]) порушені чоловіком / жінкою; визначити можливі варіанти розв'язання гендерного конфлікту.

Позов купця Григорія Ш. до дружини Марії Ш. про позбавлення батьківських прав на сина Миколу (Справа № 2114 (фонд 358, опис № 1, т. 2, 68 с.) (31 березня 1888 р.))

Марія Ш. – друга жінка, із якою одружився Григорій Ш., член Прилуцької міської управи. Від покійної дружини Наталії має двох дітей, яким не приділяв належної уваги. Марія прийшла в сім'ю з приданим розміром 12000 рублів. Григорій хоче забрати в неї сина, оскільки вважає її вітряною, аморальною: невдовзі після шлюбу разом із сином Миколою та нянькою Ільяною Л. таємно втекла з Прилук до батьків, у Борзну, піддавшись впливу своєї сестри Олени Б. Мати Марії захищає позицію зятя, тому просить дати дочці насолоди-

тися свободою («Я ни в чем не виновата, что моя безумная дочь бросила вас» [с. 2, зв.], «своимъ характером не дасть хорошей дороги сыну» [с. 2, зв.]). На думку позивача, Микола не може отримати належного морального й інтелектуального виховання, перебуваючи з Марією. У листі до чоловіка вона пропонувала знайти молодшу дружину і кращу господиню. На суді охарактеризував її так: «У жѣны моей оказалось отсутствие всякого характера и воли» [с. 1]. Цитував дружину: «тепер я свободна и независима» [с. 44], «никакой судъ не можетъ заставитьъ жить съ мужемъ» [с. 44]. Сімейні взаємини в подружжя не склалися з самого початку (Григорій: «жизнь моя была – ряд непрерывныхъ мучений и терзаний» [с. 1]). Ш. звинувачує дружину в порушенні законів священного громадського шлюбу, вона ж вважає себе гарною матір'ю, характеризує чоловіка як «развратного человека», «зверя, деспота, пьяницу и дебошира» [с. 28]. Марія вказує на свою причину переїзду в Борзну: «Мужъ мой всю свою жизнь посвятилъ карточной игре и превратилъ день в ночь, а ночь в день» [с. 28, зв.]. Григорій, за словами відповідача, всі гроші, лавку програв, будинок заклав у банк за 3000 руб. («Вот глава сѣмейства, который заботится о нравственном и физическом развитии своихъ дѣтей, равно объ ихъ материальномъ положении» [с. 28, зв.]). За її словами, чоловік не здатен матеріально забезпечити сина і подає йому поганий приклад. Також зазначає: «Мужъ мой не вправе требовать от меня ребѣнка, котрому всего лиш три года» [с. 29, зв.]). Григорій на суді все заперечив, також не було доведено, що він – банкрут. Ніхто зі свідків погано не відгукнувся про позивача. Саме тому рішенням Ніжинського окружного суду 1889 р. та рішенням Київської судової палати 1890 р. позов Григорія Ш. був задоволений повною мірою.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею у згоді, поважати, захищати, пробачати недоліки, полегшувати її неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити і поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіляко догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Подружжя зобов'язане жити разом (ст. 103, Т. 10). Самовільне розторгнення шлюбу було недопустимим (ст. 46, Т. 10). Батьки зобов'язані були давати дітям їжу, одяг, добре і чесне виховання (ст. 172), зверта-

ти увагу на моральну освіту своїх дітей (ст. 173, Т. 10). Батьківська влада припиняється лише в разі смерті батьків чи позбавлення майнових прав, заслання (ст. 178, Т. 10). У XVIII ст. азартні ігри вважалися соромом, каралися штрафом. Із 1733 р. конфісковані гроші йшли на потреби держави. Згідно з указом Катерини II 1761 р., право грати в карти мали лише дворяни, роблячи невеликі ставки; вилучені кошти розподілялися на III частини: для поліції, лікарні, донощика. Олександр I розпочав виробництво карт у Російській імперії, відкриття карткових клубів, знизив розмір штрафу. Заборона на гру в карти існувала до початку XX ст.

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За пияцтво і розпусту призначалася церковна єпитимія. Чоловік не зобов'язаний утримувати дружину, якщо вона не бажала жити з ним разом (ст. 106, Т. 10). За невиконання батьківських обов'язків – позбавлення прав на дитину.

***Позов козачки Стефаниди Б., жительки м. Ніжин,
до козака Сави Б. про видання утримання (1800 руб.)***

(Справа № 13153 (фонд 358, опис № 1, т. 5, 73 с.) (1895 р.))

Стефанида просить суд зобов'язати її чоловіка, Саву, виплачувати їй щомісячно утримання розміром 15 руб. (висилати поштою чи перераховувати в один із ніжинських банків). Вона пішла жити на квартиру через постійні конфлікти («измученная и изстрадавшая, она вынуждена была оставить мужа и перейти на квартиру» [с. 72]). Свідки зазначили, що «со стороны мужа не было высказываемого уважения кь женѣ», «со стороны женѣ мужа не было повинения мужу как главе семейства: она не высказывала любви кь нему и почтения, угождения и привязанности» [с. 73]. Проте відповідач пояснив сімейну ситуацію так: «жена сама настоятельно домогалась удаления меня изъ дома, к чему подстрекала и теперь подстрекаетъ дѣтей», «были неоднократные случаи, когда жѣна днемъ запирала отъ меня домъ» [с. 12]; скориставшись відсутністю чоловіка, вивезла з дому всі речі, одяг, посуд, меблі, важливі документи, 7000 руб., самовільно продала худобу, сільськогосподарські продукти. Саві доводиться самому утримувати й виховувати дітей: син навчається в Московському університеті, дочка – у Київському музичному училищі (дружина відправила її туди всупереч волі чоловіка). Сам не відмовлявся жити з нею. За його словами, Стефанида прийшла в сім'ю без приданого, була марнотратною. Однак, згідно п. 106–107, т. X, Ч. I «Зведення законів Російської імперії», чоловік утримував дружину, якщо вони проживали окремо з його вини, або відмовлявся прийняти її до себе. Але коли чоловік прагнув жити спільно, кошти не

виплачувалися. Тому рішенням Ніжинського окружного суду від 08.03.1896 р. у позові було відмовлено.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Звід законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Подружжя зобов'язане жити разом (ст. 103, Т. 10). Самовільне розторгнення шлюбу було недопустимим (ст. 46, Т. 10). Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею в згоді, поважати, захищати, пробачати недоліки, полегшувати її неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити й поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіляко догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Чоловік не зобов'язаний утримувати дружину, якщо вона не бажала жити з ним разом (ст. 106, Т. 10). Батьки зобов'язані були давати дітям їжу, одяг, добре й чесне виховання (ст. 172, Т. 10), звертати увагу на їхню моральну освіту (ст. 173, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: за безвідповідальне материнство – позбавлення батьківських прав.

Позов козачки Парасковії Є.

до козака Констянтина Є. про видання утримання

(Справа № 10395 (фонд 358, опис № 1, т. 4, 74 с.) (1905 р.))

Після смерті батька Антона Є. 27.11.1893 р. залишилася спадщина, яка мала бути розподілена між сином Констянтином і дочкою Парасковією. Однак Констянтин забрав усе собі, а сестру вигнав із дому, не давши ніяких коштів. Парасковія так і не вийшла заміж через сліпоту, тому не має грошей для проживання. Просить суд присудити брату виплачувати їй утримання до смерті розміром 10 рублів у місяць. Згідно за ст. 1133, т. X, ч. 1, брат зобов'язаний утримувати Парасковію до заміжжя. За свідченням сусіда Є. Ісаака, позивачка не раз вибігала з будинку брата, плачучи й будучи закривавленою («жизнь Парасковии у брата была невыносима» [с. 41, зв.]). Брат має 20 десятин землі вартістю 600 рублів. Інший сусід Є. Анатолій теж підтвердив, що Констянтин зі своєю дружиною знущалися над Парасковією, бачив, як бігла закривавлена по вулиці, а його сестра була свідком, як позивачку закривали на горищі. Від брата вона пішла через місяць після суду, рішенням якого дружині брата присуджено 10 діб арешту. Оселилася в дядька Андрія Ф. 28.08.1906 р. Ніжинський окружний суд позов задовольнив частково: зобов'язав відповідача щомісячно до заміжжя

позивачки сплачувати 7 руб. Судові витрати розподілили так: 1/3 оплачує Парасковія, 2/3 – Костянтин.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, економічне, фізичне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Дочка мала право на ¼ батьківської спадщини (ст. 1005, Т. 10). За прояв надмірної жорстокості, знуцання (побої) – позбавлення майнових прав, висилка на 2-4 р. до Сибіру або в Тобольську, Томську обл. на 2-3 р., тілесні покарання (1-3 ступеня), виправні роботи (4-10 р.) (ст. 2038, Т. 15).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: брат із дружиною мали понести кримінальну відповідальність, позивачка – отримати ¼ частину від батьківської спадщини.

Позов Тетяни К. до Євгенія І.

про утримання її та позашлюбної дитини

(Справа № 10622 (фонд 358, опис № 1, т. 4, 7 с.) (1907 р.))

Єфрем І., чиновник із Ніжина, 18.05.1905 р. найняв на службу 15-річну Тетяну К. Дбав про не, як про власного 22-річного сина Євгенія. Син Єфрема І. «разними лестивими виходками начал меня склонять къ половому сожитію, обещаая на мне жениться или дать денег» [с. 2]. Дізнавшись про вагітність Тетяни, пан розрахував служницю 20.01.1906 р. 20.07.1906 р. Тетяна К. народила дочку Марію. Її батьки зустрілися з Єфремом І., проте той дав лише 3 рублі на хрестини та старих сорочок на пелюшки, тому вигнали Тетяну з дому. Своє становище позивачка характеризує так: «... Я в настоящее время терплю голодь, и холод, и всякіе нужды» [с. 2. зв.]. Тетяна просить суд зобов'язати відповідача сплачувати щомісячно їй та дитині 6 рублів. Справа зупинена через невиплату в 7-денний термін 3 руб. 75 коп. судового мита, 75 коп. гербового збору, 30 коп. спеціального збору, 3 руб. 77 коп. прогонів, 20 коп. за копії позовного клопотання (ст. 269 Статуту громадянського судочинства), закрита й передана до архіву, тому що понад 3 р. вона залишається без руху.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Батьки зобов'язані давати дітям їжу, одяг, добре й чесне виховання (ст. 172, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За відмову від одруження на дівчині, навіть після народження дитини, кривдник мав

сплатити грошову компенсацію. За зваблення незаміжньої дівчини й обіцянку на ній одружитися винний позбавлявся майнових прав і направлявся в гамівний будинок на 2-3 р. (Т. 15, ст. 2084).

Позов Анни С., жительки хутора Кочуровка Глухівського повіту, до сина Якова С. про вигнання з дому, двору

(Справа № 8535 (фонд 358, опис № 1, т. 3) (1914 р.))

Позивачка після смерті Максима С., відповідно до духовного заповіту, отримала весь спадок чоловіка. Ніжинський окружний суд постановив виселити Якова С. з дому, двору. Відповідач подав апеляційну скаргу, проте йому було відмовлено.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Найближче право спадщини належить батьку або матері, а потім – дітям чоловічої статі, потім – онукам, потім – правнукам (ст. 1127, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: У разі смерті чоловіка жінка має право на 1/7 частину нерухомого майна та 1/4 частину рухомого майна (ст. 1151, Т. 10); якщо є заповіт, то залишається майно, зазначене в заповіті (с. 1148, Т. 10).

Позов Ксенії Б., жительки м. Ніжин, до чоловіка Григорія Б.

(Справа № 13443 (фонд 358, опис № 1, т. 5, 13 с.) (1901 р.))

Ксенія та Григорій прожили разом 22 р., але останні 19 р. жили окремо, тому що чоловік привів у дім коханку Агафію Кузьменкову, «требувал, чтобы этой любовницѣя была слугою» [с. 5]. Поки була здорова, то заробляла сама, але нині дуже хвора. Ксенія пропонувала чоловіку вигнати коханку, тоді вона повернеться, або ж давати їй кошти на проживання, оскільки «супруги должны жить вмѣсть, а мужъ обязанъ любить свою жѣну, как собственное тѣло, жить съ нею в согласіи, уважать, защищать, извинять ее недостатки и облегчать ее немощи» [с. 5]. Григорій має власний будинок у Ніжині вартістю 1000 руб., працює кравцем в Інституті князя Безбородька (отримує 120 руб. у рік), старшиною кравецького ремеслового повіту, має підробіток (приблизно 300 руб. річних). Проте відповідач зазначає, що дружина пішла з дому не через коханку, а тому, що вела аморальний спосіб життя, пішла жити до Федора К. Проте справу 10.05.1904 р. було зупинено й передано до архіву, оскільки понад 3 р. залишалася без руху.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею в згоді, поважати, захищати, пробачати недоліки, полегшувати її неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити й поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіляко догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Подружжя зобов'язане жити разом (ст. 103, Т. 10). Самовільне розторгнення шлюбу є недопустимим (ст. 46, Т. 10). Чоловік зобов'язаний утримувати дружину, за винятком, якщо вона не бажала жити з ним разом (ст. 106, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За перелюбство в шлюбі, у разі скарги постраждалого (-ої), призначалося ув'язнення в монастирі чи арешт на 6 міс. – 1 р., церковне покаяння; якщо особа, що вступила в позашлюбний зв'язок, не одружена, то відбуває церковне покаяння та покарання у в'язниці (3-6 міс.) (ст. 2156, Т. 15).

Позов Степаниди П., жительки м. Ічня, до Олександра М., жителя м. Ічня, про видання утримання на позашлюбну дитину (Справа № 10608 (фонд 358, опис № 1, т. 4, 36 с.) (1907 р.))

Степанида П. у 1896 р. служила у Фадея М., на хуторі, за 9 верст до Ічні. Одного разу, скориставшись відсутністю батьків та прислуги, його син Олександр силою «заставил вступити с нимъ въ незаконную связь» [с. 3]. 26.11.1896 р. вона народила сина Георгія. Сама виховувала дитину, працюючи кухаркою. Проте зараз хвора (осліпла на одне око), не має фізичної сили працювати, оплачувати навчання сина в Міністерському двокласному училищі. Просить суд зобов'язати відповідача сплачувати 15 рублів щомісячно до повноліття дитини. На наступному судовому засіданні 13.03.1908 р. було допитано свідків. Єлизавета К. не з'явилася, а Митрофан З. та Лукерія К. сказали, що не знають, від кого Степанида народила дитину, із ким мала любовні зв'язки, проте підтвердили, що вона служила в заможного Фадея М. (мав 100 десятин землі). 17.12.1909 р. рішенням Ніжинського окружного суду в позові відмовлено, оскільки свідки нічого не підтвердили (ст. 366 Статуту громадянського судочинства).

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: сексуальне, психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Незаконними вважалися діти, що наро-

дилися поза шлюбом (ст. 132, Т. 10). Батьки зобов'язані були давати дітям їжу, одяг, добре й чесне виховання (ст. 172, Т. 10). Чоловік зобов'язаний утримувати дружину (ст. 106, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За зґвалтування повнолітньої призначалися каторжні роботи на заводах (4–8 р.), тілесні покарання 6-7 ступеня, нанесення клейма (ст. 2078, Т. 15). За зваблення незаміжньої дівчини й обіцянку на ній одружитися винний позбавлявся майнових прав і направлявся в гамівний будинок на 2-3 р. (ст. 2084, Т. 15). За відмову одружуватися на дівчині, навіть після народження дитини, із винного стягувалася грошова компенсація. Батько незаконнонародженої дитини зобов'язаний був утримувати її, якщо вона потребувала матеріальної допомоги. Батьки або опікуни зґвалтованої дівчини мали право вимагати від кривдника оплати витрачених коштів на лікування, утримання жертви до заміжжя та народженої нею дитини (ст. 663, Т. 10).

***Позов Марії Б., жительки м. Носівки Ніжинського повіту,
до дворянина Олександра Г. про видання утримання їй
та позашлюбній дитині (600 руб.)***

(Справа № 16493 (фонд 358, опис № 1, т. 6, 55 с.) (1912-1913 рр.))

Марія служила в будинку дворянки Марії Г. Син господині Олександр переслідував її, а одного разу силою позбавив дівочої честі. 20.01.1912 р. народила позашлюбну дочку Вассу. Позивачка просить відповідача виплачувати їй утримання до заміжжя (3 руб.), дитині – до 16 р. (5 руб.). Олександр Г. все заперечує. Але Ніжинський окружний суд 16.12.1913 р. позов задовольнив частково, зобов'язавши Олександра Г. виплачувати позивачці 4 руб. щомісяця. Він подав апеляційну скаргу до Київської судової палати. Свідки підтвердили, що позивач неодноразово намагався позбавитися дитини: підсипав порошки, пропонував випити настій із розтертого порошу, просив матір розрахувати Марію. Проте суд, який відбувся 03.11.1912 р., визнав рішення Ніжинського окружного суду правильним.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: сексуальне, психологічне, фізичне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Звід законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Незаконними вважалися діти, що народилися поза шлюбом (ст. 132, Т. 10). Батьки зобов'язані були давати дітям їжу, одяг, добре й чесне виховання (ст. 172, Т. 10). Чоловік зобов'язаний утримувати дружину (ст. 106, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За звалтування повнолітньої призначалися каторжні роботи на заводах (4–8 р.), тілесні покарання 6–7 ступеня, нанесення клейма (ст. 2078, Т. 15). За зваблення незаміжньої дівчини та обіцянку на ній одружитися винний позбавлявся майнових прав і направлявся в гамівний будинок на 2–3 р. (ст. 2084, Т. 15). За відмову одружуватися на дівчині, навіть після народження дитини, із винного стягувалася грошова компенсація. Батько незаконнонародженої дитини зобов'язаний був утримувати її, якщо вона потребувала матеріальної допомоги. Свідоме заподіяння шкоди для здоров'я жінки, зокрема підсипання засобу для абортів, каралося позбавленням майнових прав, засланням до Сибіру, тілесними покараннями (1 ступеня) (ст. 2011, Т. 15).

Позов козачки Олімпіади І., жительки с. Плиски

Бознянського повіту, до козака Івана І., жителя с. Плиски

Бознянського повіту, про видання утримання (2000 руб.)

(Справа № 11211 (фонд 358, опис № 1, т. 4, 22 с.) (1912 р.))

Олімпіада й Іван одружилися 20.01.1889 р. За словами позивачки, із перших днів він здійснював насилля над нею: «начал вести распутную жизнь, бить меня, пьянствовать» [с. 1]. 17.08.1912 р. їхній шлюб був розірваний (довідка від Чернігівської духовної консисторії). Олімпіада, маючи довідку про право бідності та 3-річного сина Бориса, 2-річну дочку Анну, просить суд змусити Івана повернути її придане та виплатити їй утримання розміром 2000 руб. Проте відповідач зазначив, що шлюб визнано недійсним «по винѣ прелюбодѣяныя Олимпіады Ильяшенко» [с. 12]. Тому, згідно зі ст. 106, ч. I, т. X, дружина не має права повернути своє придане та вимагати його від нього («обязываетъ мужа лишь при существованіи брака выдавать содержание своей женѣ, при расторженіи же брака всѣ права и обязанности, вытекающіе изъ союза брачнаго, сами собою падаютъ» [с. 12, зв.]). Тому рішенням Ніжинського окружного суду від 10-11.05.1913 р. у позові було відмовлено.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: психологічне, фізичне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею в згоді, поважати, захищати, пробачати недоліки, полегшувати їй неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити й поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіяко

догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Подружня зрада – одна з причин, коли дозволялося розлучення (ст. 45, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За нанесення образи, застосування фізичної сили накладалося покарання у вигляді арешту від 7 днів до 3 місяців, грошової компенсації, зобов'язання попросити вибачення в жертви насилля (ст. 2086, Т. 15) (у разі відмови це зробити – арешт). За перелюбство в шлюбі, у разі скарги постраждалого (-ої), призначалося ув'язнення в монастирі чи арешт на 6 міс. – 1 р., церковне покаяння (ст. 2156, Т. 15). За позашлюбні зв'язки, жорстоке поводження з жінками, пияцтво призначали монастирську єпитимію. Якщо розлучення відбулося з вини чоловіка, то він зобов'язаний повернути їй придане й утримувати до кінця її життя, якщо з вини жінки – вона позбавлялася права на повернення свого приданого та фінансового утримання (ст. 118, Т. 10).

***Позов козачки Олени Н., жительки хутора Бондарева
Конотопського повіту, до чоловіка Григорія Н.
про виплату утримання***

(Справа № 8690 (фонд 358, опис № 1, т. 4) (1916 р.))

Олена Н. зазначає, що чоловік після шлюбу зненавидів її і «наносил мнѣ не однократно смертельноугрожающие побои» [с. 12]. 28.08.1916 р. «выбросил меня изъ дома съ угрозами, чтобы больше к нему не приходила» [с. 12]. Позивачка негативно характеризує чоловіка: «мой муж ведетъ жизнь въ развратѣ съ прелюбодѣйствием» [с. 12]. Григорій Н. має любовний зв'язок із козачкою Христіною О., а Олена залишилася сама із двома неповнолітніми дітьми (Сусанною й Антоніною). Тому позивачка вимагає сплатити 936 рублів (по 13 рублів щомісячно за кожну дитину) із 1916 р. по 1918 р. Григорій Н. подав зустрічний позов, у якому зазначив: Олена пішла з дому без його відома, нині через стан здоров'я не може дати дітям належне виховання. Справу спочатку розглядав Миротворчий суд Конотопського судово-мирового округу, потім передав Ніжинському окружному суду для розгляду. Свідки довели факт насилля в сім'ї Набівачів: «истица была изнасилована отвѣтчикомъ и вышла замужъ за него уже послѣ того, как онѣ былъ арестованъ и посаженъ въ тюрьму» [с. 43, зв.]; «истицѣ жилось /.../ плохо, происходили между супругами частые ссоры, а одинъ разъ, как говорятъ нѣкоторые свидетели, отвѣтчикъ даже побилъ истицу» [с. 43, зв.]; «истица поведенія хорошаго и съ дѣтьми обращалась хорошо» [с. 43, зв.]. Тому позов Олени Н. 11.01.1918 р. був задоволений повною мірою: «уходъ истицы съ дѣтьми изъ дома

отвѣтчика былъ вынужденный, а не самовольный» [с. 43, зв.]; «нѣтъ основанія отрывать дѣтей отъ матери, ближе стоящихъ къ ней, чѣмъ къ отцу» [с. 44]. 10-11.05.1913 р. у позові було відмовлено.

Гендерний аналіз

Вид гендерного насильства: сексуальне, психологічне, фізичне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею в згоді, поважати, захищати, пробацати недоліки, полегшувати її неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити й поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіляко догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Чоловік зобов'язаний утримувати дружину (ст. 106, Т. 10). Подружжя зобов'язане жити разом (ст. 103, Т. 10). Самовільне розторгнення шлюбу є недопустимим (ст. 46, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За згвалтування повнолітньої призначалися каторжні роботи на заводах (4-8 р.), тілесні покарання 6-7 ступеня, нанесення клейма (ст. 2078, Т. 15). За нанесення образи, застосування фізичної сили накладалося покарання у вигляді арешту від 7 днів до 3 місяців, грошової компенсації, зобов'язання попросити вибачення в жертви насилля (у разі відмови це зробити – арешт) (ст. 2086, Т. 15). За перелюбство в шлюбі, у разі скарги постраждалого (-ої), призначалося ув'язнення в монастирі чи арешт на 6 міс. – 1 р., церковне покаяння (ст. 2156, Т. 15).

Позов Анни Ш., козачки с. Шаповалівка, до козака Максима Ш. про видачу коштів на утримання дитини

(7200 руб. (щомісяця 60 руб. або 720 руб. щороку))

(Справа № 11649 (фонд 358, опис № 1, т. 4, 12 с.) (1918 р.))

Анна стверджує, що 5 р. тому вона вийшла заміж за Максима Ш. Проте вже через 4 місяці він почав жити в громадянському шлюбі з іншою жінкою. Потім був мобілізований на війну. Увесь цей час Анна жила в домі чоловіка, керувала господарством, утримувала всю сім'ю. У січні 1918 р. Максим повернувся й уночі, скориставшись відсутністю людей у будинку, наніс Анні «тяжкіє побои и въ одной рубашѣ выгнать изъ дома». Також позивачка зазначила інші факти насилля: «воспользовался моимъ приданнымъ въ капиталѣ на сумму пять тысячъ рублей, присвоил мою одежду на восемь тысячъ рублей, нарушил святость брака вступлениемъ въ незаконное сожитіе съ другой и его сожительница имѣетъ отъ отвѣтника Максима Шеренбея

внѣбрачныхъ дѣтей» [с. 4, зв.], уночі вигнав її, без одягу, на мороз, у результаті чого захворіла. Характеризує себе як гарну господиню й віддану дружину: «безукоризненна хозяйка въ его домѣ», «нікогда не наносила оскорблений своєму мужу, повинувалась какъ главѣ сімейства, перебувала къ нему въ любви, почтении и въ неограниченномъ послушаніи» [с. 4, зв.]. Тому позивачка вимагає від чоловіка утримання в сумі 7200 руб., оскільки не проживає з ним по його волі (ст. 106, т. X, ч. I). За її словами, Максим має майно вартістю 500 000 руб. Проте 02.09.1918 р. рішенням Ніжинського окружного суду справа була зупинена: ціна позову була визначена річним окладом, тому ця справа має розглядатися мировим судом.

Вид гендерного насильства: фізичне, психологічне, економічне.

Порушення прав чоловіка/жінки («Зведення законів Російської імперії» (1857 р., Т. 10, Т. 15)): Чоловік зобов'язаний любити свою дружину як власне тіло, жити з нею в згоді, поважати, захищати, пробачати недоліки, полегшувати її неміч, утримувати матеріально в силу своїх можливостей; дружина мала коритися своєму чоловікові як голові сімейства, любити й поважати, перебувати в необмеженій покірності, усіляко догоджати, бути господинею в домі (ст. 107, Т. 10). Самовільне розторгнення шлюбу є недопустимим (ст. 46, Т. 10). Придане дружини, її майно, набуте нею під час заміжжя чи отримане в подарунок, визнається її особистою власністю (ст. 110, Т. 10) (у Чернігівській та Полтавській губерніях придане жінки знаходилося в загальному користуванні подружжя, тому вона не могла самовільно розпоряджатися майном, а нерухоме майно чоловіка, що ґрунтувалося на приданому дружини, не могло бути забраним без згоди дружини (ст. 111, Т. 10).

Можливі варіанти розв'язання конфлікту: За свідомі тяжкі побої кривдник направлявся в гамівний будинок на 3 міс. – 2 р. та позбавлявся майнових прав або на нього накладався арешт на 3 міс. – 1 р. (ст. 2087, Т. 15). Прояв надмірної жорстокості, знуцання (побої) каралися позбавленням майнових прав, висилкою до Сибіру на 2 – 4 р. або в Тобольську, Томську обл. на 2-3 р., тілесними покараннями (1-3 ступеня), виправними роботами (4 – 10 р.) (ст. 2038, Т. 15). За перелюбство в шлюбі, у разі скарги постраждалого (-ої), призначалося ув'язнення в монастирі чи арешт на 6 міс. – 1 р., церковне покаяння (ст. 2156, Т. 15). Чоловік зобов'язаний утримувати дружину, за винятком, якщо вона не бажала жити з ним разом (ст. 106, Т. 10).

Отже, аналіз гендерних ситуацій XIX ст. дає можливість старшокласникам усвідомити цінність свободи, партнерства, гуманності, які

продукує сучасна епоха, а також осмислити деструктивність домінантності, аморальності й агресивності однієї статі над іншою, змоделювати власний образ сім'ї, де пануватиме гендерна гармонія.

Література:

1. *Аніщук, Н. В.* Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз [Текст] : автореф. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук, спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / *Н. В. Аніщук*. — Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008 — 36 с.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р., змін. 2014 р.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2002 р., змін. 2016 р.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
4. Кодекс про шлюб та сім'ю України 1970 р., змін. 1991 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0004.html
5. Кримінальний кодекс України 1960 р. змін. 1991 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/page>
6. Сімейний кодекс України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
7. Сводъ законовъ Россійской имперіи. — Санкт-Петербургъ, 1857. — Т. X. — Ч. I. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388202/#page/3/mode/1up>
8. Сводъ законовъ Россійской имперіи. — Санкт-Петербургъ, 1857. — Т. XV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388232/#page/1/mode/1up>
9. Судові справи Чернігівської губернії: Ніжинське відділення зберігання архівних документів Державного архіву Чернігівської області (фонд 358, опис № 1, т. 1-6).
10. Цивільний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_ussr_1922.pdf

References (transliterated and translated):

1. *Anishchuk, N. V.* Pravovi zasoby vykorinennia hendernoho nasylstva v Ukraini: istoryko-teoretychnyi analiz : avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia dok. yuryd. nauk, spets. : 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen» (Legal tools for elimination of gender violence in Ukraine: Historical and theoretical analysis : Author's abstract of Doctor thesis in Jurisprudence, specialty : 12.00.01 «Theory and history of state and law; History of political and legal learning»). Odesa, 2008, 36 p. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv» (2005 r., zmin. 2014 r.)) (The Law of Ukraine «On Ensuring Equal

- Rights and Opportunities for Women and Men» (2005, amendments 2014)) [Electronic resource] — Available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro poperedzhennia nasylstva v simi» (2002 r., zmin. 2016 r.) (The Law of Ukraine «On the Prevention of Domestic Violence» (2002, amendments 2016)) [Electronic resource] — Available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>. [in Ukrainian].
  4. Kodeks pro shliub ta simiu Ukrainy 1970 r., zmin. 1991 r. (Code of marriage and family of Ukraine in 1970, changed in 1991) [Electronic resource] — Available at : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0004.html. [in Ukrainian].
  5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy 1960 r. zmin. 1991 r. (The Criminal Code of Ukraine 1960, changed in 1991) [Electronic resource] — Available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/page>. [in Ukrainian].
  6. Simeinyi kodeks Ukrainy (Family Code of Ukraine) [Electronic resource] — Available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. – Nazva z ekrana. [in Ukrainian].
  7. Svodъ zakonovъ Rossiiskoi imperiyi. – Sankt-Peterburhъ, 1857 r., T. X, Ch. I (Code of Laws of the Russian Empire. St. Petersburg, 1857, vol. X, part 1) [Electronic resource] — Available at : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388202/#page/3/mode/1up>. [in Russian].
  8. Svodъ zakonovъ Rossiiskoi imperiyi. – Sankt-Peterburhъ, 1857 r., T. XV (Code of Laws of the Russian Empire. St. Petersburg, 1857, vol. XV) [Electronic resource] — Available at : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388232/#page/1/mode/1up>. [in Russian].
  9. Sudovi spravy Chernihivskoi hubernii: Nizhynske viddilennia zberihannia arkhivnykh dokumentiv Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti (fond 358, opys № 1, t. 1 – 6) (Judicial affairs of Chernihiv province: Nizhyn department of archival documents storage of the State Archives of Chernihiv region (fund 358, description number 1, vol. 1-6). [in Ukrainian].
  10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainiskoi Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliki (Civil Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic) [Electronic resource]. — Available at : http://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf. – Nazva z ekrana. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.04.2017

Т. Бутурлим

Виховання у старшокласників неприйняття гендерного насильства в сім'ї на прикладі аналізу гендерних ситуацій XIX ст.

У статті актуалізується проблема гендерного насильства. Розглядається одна із форм роботи зі старшокласниками щодо профілактики насильства в сім'ї. Джерельна база – судові справи XIX ст. на гендерну тематику, знайдені в Ніжинському відділенні зберігання архівних документів Державного архіву Чернігівської області. Запропоновано

орієнтовний аналіз ситуацій, у яких спостерігається гендерне насильство між позивачем і відповідачем. Учням 10-11 класів запропоновано проаналізувати ознаки гендерного насильства, установити, які із законів Російської імперії 1857 р. порушені, визначити можливі варіанти розв'язання гендерного конфлікту. Автор статті робить висновок, що аналіз гендерних ситуацій XIX ст. дає можливість старшокласникам усвідомити цінність свободи, партнерства, гуманності, які продукує сучасна епоха, а також осмислити деструктивність доміантності, аморальності й агресивності однієї статі над іншою, змоделювати власний образ сім'ї, де пануватиме гендерна гармонія.

Ключові слова: гендерне виховання, гендерний конфлікт, гендерне насильство, сім'я, старшокласники.

T. Buturlym

Education of for senior pupils High School Students' Upbringing for Non-acceptance of Gender Violence in the Family

The article actualizes the problem of gender-based violence. One of the forms of work with high pupils to prevent family violence is considered. The sources are court cases of the nineteenth century on gender issues found in Nizhyn Department of archival documents storage in the State archives of Chernihiv region. The approximate analysis of situations in which there is gender-based violence between the plaintiff and the defendant is suggested. Pupils of 10-11 grades are offered to analyse the signs of gender-based violence, to find which of the laws of the Russian Empire of 1857 were violated, to identify possible solutions of gender conflict. The author concludes that the analysis of gender situations of the nineteenth century enables high school students to realize the value of freedom, partnership, humanity that is produced in the modern era, as well as to comprehend the destructiveness of dominance, immorality and aggressiveness of one sex over another, to model their own image of the family, where gender harmony will prevail.

Key words: gender education, gender conflict, gender violence, family, high school pupils.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. М. Вдович